

УДК 736.3: [378:7(477–25)]

Петро Нестеренко

*кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач проблемної науково-дослідної лабораторії НАОМА*

Книжковий штемпель як джерело вивчення реорганізацій Української академії мистецтва (НАОМА)

Анотація. У статті йдеться про трансформацію назв навчального закладу; зміни, які відбувалися у штемпельних печатках бібліотеки НАОМА, що дає змогу прослідкувати процес поповнення бібліотечних фондів вишу на різних етапах його існування упродовж століття.

Ключові слова: штемпельна печатка, академія, інститут, бібліотека, книжковий фонд, архів, перебудова вищої освіти.

Гортаючи видання різних років у багатій книжковій скарбниці Національної академії мистецтв і архітектури, звертаємо увагу на різноманітні штемпелі, які засвідчують трансформації назви навчального закладу. Вони є своєрідними віхами на шляху численних реорганізацій та перебудов від часів Української академії мистецтва до сучасної НАОМА.

Заснування у грудні 1917 року Української академії мистецтва стало передумовою довгоочікуваної організації художньої освіти в Україні. Ініціаторами її створення були видатні діячі культури, науки і мистецтва – академік М. Грушевський, вчені Д. Антонович та Г. Павлуцький, художники В. та Ф. Кричевські, М. Бойчук, М. Мурашко, Г. Нарбут, М. Бурачек, М. Жук, А. Маневич. Великого значення надавалося створенню при Академії бібліотеки й галереї. Про це сповіщає надрукований у Віснику Генерального Секретаріату Української народної Республіки «Закон і Статут Української Академії Мистецтва»:

«Центральна Рада дня 5-го грудня 1917 року ухвалила Закон про Українську Академію мистецтва.

1. В Києві засновується Українська Академія Мистецтва, на підставі Статуту, до цього приложеного.

2. Академія Мистецтва і належні до неї бібліотека і галерея мають право одержувати з-за кордону без мита книжки в оправах і без них, а також всякі видання, картини, вертежі, рисунки, плани та карти і всі потрібні для справи матеріали.

Друкарні на території Української Республіки зобов'язані постачати до бібліотеки Академії по одному примірнику друкованих ними творів і періо-

дичних видань по питаннях, що входять в обсяг малювання, різьбярства, будівництва і промислового мистецтва» [1].

Планувалися видатки на книгозбірню Академії в сумі 2000 гривень.

Найдавніший штемпель бібліотеки часів Української академії мистецтва має художнє вирішення. Він круглої форми, в його основі закомпоноване у восьмигранник профільне зображення богині, яка символізує мистецтво. На голові у неї шолом, прикрашений декором, з-під якого вибивається волосся. Погруддя прикрашає зображений півколом давньогрецький орнамент, під яким латиною прописано «ARS» (мистецтво). Обрамлює композицію лоза з гронами винограду, а завершує напис (по колу і великими літерами) «УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА». Цей штемпель зустрічається на книжках у відбитках фіолетового та червоного кольорів. Стилістичні особливості художнього штемпеля дають підстави вважати, що рисунок до нього виконаний

Іл. 1. Г. Н а р б у т.
Штемпельна печатка
«Українська академія
мистецтва». 1918

Іл. 2. Г. Н а р б у т.
Державна печатка «Українська
державна». 1918

Георгієм Нарбутом (іл. 1). Як відомо, з лютого 1918 року, перебравши на себе зобов'язання ректора УАМ, він активно опікувався нею. Близькою за стилем до печатки Української академії мистецтва є його державна печатка часів Гетьманщини, де також у восьмиграннику зображено козака з мушкетом (іл. 2), а також Велика печатка Української державної академії мистецтв [2].

Іл. 3. Г. Нарбут. Велика
печатка «УКРАЇНСЬКА
ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
МИСТЕЦТВ». 1918

На останній так само зображено богиню в шоломі, який увінчує пишний плюмаж, довкола неї вінок, прикрашений атрибутами мистецтва. Крім того, перед богинею зображено тризуб такої ж форми, як і на попередній печатці. В усіх трьох випадках по колу йде подібний за шрифтовим вирішенням текст з характерною для Г. Нарбута літерою «N» у слові «УКРАЇНСЬКА» (іл. 3).

Прихильність до восьмикутної рамки демонструє Г. Нарбут і під час зображення профілю українки на державному кредитовому білеті Української народної республіки «п'ятьсот гривень» [3].

Іл. 4. Проект печатки Ради мистецтва Української академії мистецтва. Туш. НХМУ. 1917–1920

Георгій Нарбут виконав також проект печатки Ради мистецтва Української академії мистецтва [4], яка нині знаходиться в фондах Національного художнього музею України (іл. 4). На відміну від попередніх печаток, художник за основу сюжету взяв шрифтовий напис латиною «STVDIO ARTIS. VKRAINAE», розмітивши його за зразком гербів, надрукованих у «Малоросійському гербовнику», виданому в Санкт-Петербурзі 1914 року, у вертикальному овалі, обрамленому картушем [5].

Остаточно розв'яз сумніви в авторстві печатки Г.Нарбута білет Української державної Академії Мистецтв за № 118, виданий студенту майстерні професора Г. Нарбута Роберту Лісовському 17 лютого 1920 року за підписом самого ректора з печаткою чорного кольору такою ж як і на книгах бібліотеки [6].

1918 року з ініціативи відомих українських архітекторів О. Вербицького, М.Даміловського, П. Альошина та М. Дяченка було засновано Український архітектурний інститут [7]. Особливо інтенсивно реформаторські процеси відбувалися упродовж двох пореволюційних десятиріч, коли час від часу змінювалися мистецьке спрямування закладу та його назва. Так, 1922 року після тривалих суперечок стосовно підготовки художніх кадрів, спроби різних вирішувати проблеми «естетизації» навколишнього середовища, академію

Іл. 5. Білет Української державної Академії Мистецтв № 118, виданий 17 лютого 1920 р. студенту майстерні професора Г. Нарбута Р. Лісовському

а

б

Іл. 6. Штемпельні печатки: а – Київського художнього інституту; б – Київського архітектурного інституту. 1918

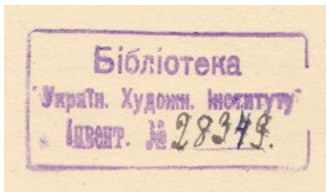
реорганізували в Інститут пластичних мистецтв, який після злиття (1924 р.) з Київським архітектурним інститутом отримав нову назву – Київський художній інститут [8]. 1925 року вони отримують нове приміщення в будинку колишньої Духовної семінарії на Вознесенському узвозі. З'явилася нова штемпельна печатка (овальної форми) з написом «БІБЛІОТЕКА. Київський Художній Інститут» (іл. 6, а); книжкові фонди архітектурного інституту, які мали круглі шрифтові штемпелі з написом по колу «АРХІТЕКТУРНА БІБЛІОТЕКА», а по центру в колі курсивом зазначено: «КАІ» (Київський архітектурний інститут), поповнили бібліотеку нового закладу (іл. 6, б).

Початок нового етапу в розвитку Київського художнього інституту пов'язаний з ректорством І. Врони. 1926 року на сторінках харківського журналу «Глобус» у статті «Київський художній інститут» ректор повідомляв: «...бібліотека нараховує 5000 томів на суму 25 тис. карб., музей нараховує понад 600 експонатів цінністю коло 16 тис. карб. До музею і бібліотеки попала більшість речей і книжок колишнього кабінету історії мистецтв б. Університету» [9].

Штемпельних печаток з написом «Інститут пластичних мистецтв» немає, проте на низці видань, зокрема одному з 12 томів «Живописної Росії» 1895 року є цікавий круглий штемпель з написом «Бібліотека ШКОЛИ ПЛЯСТИЧ. МИСТЕЦТВ», а поруч штемпельний відбиток «ВЛАДИМИРЬ НИКОЛАЕВИЧЬ НИКОЛАЕВЪ» та «Киевское худож. училище». Останній штемпель «Бібліотека Україн. Художн. Інституту. Инвент. № 14532» свідчить про кінцевий притулок видання, яке багато подорожувало, починаючи від приватного зібрання відомого київського академіка архітектури [10]. Зазначений вище інвентарний номер датує надходження «Живописної Росії» до бібліотеки інституту 1936 роком. Про це свідчить інвентарна книга, яка фіксувала видання, що поступали до бібліотеки нинішньої НАОМА.

Також доцільно згадати, що Бібліотечна Рада і Бібліотека згадуються у «Списку організацій КХІ, що безпосередньо зв'язані з Правлінням», опублікованому в першому номері «Мистецько-технічного ВИШУ» (1928) [11].

Наприкінці 1920-х – початку 1930-х років Київський художній інститут зазнав чергових катаклізмів. Виникнення різних мистецьких течій, об'єднань, угруповань, міжусобна боротьба за гегемонію у мистецтві, посилення ідеологічного пресингу звели нанівець усі його досягнення. У протистоянні між педагогами, які сповідували реалістичне мистецтво і прибічниками агітаційно-масового мистецтва перемогли останні. Відбулося зміщення з посади ректора І. Врони, а на його місце призначено С. Томаха, який спрямував навчальний процес у своєрідне виробниче русло. Станкові форми були оголошені застарілим буржуазним пережитком і, відповідно до пролеткультівської ідеології, навчальний заклад було перейменовано в Київський ін-

Іл. 7. Штемпельна печатка «Бібліотека Україн. Художн. Інституту. Инвент. № 28349»

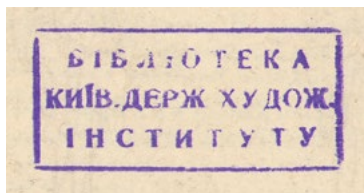
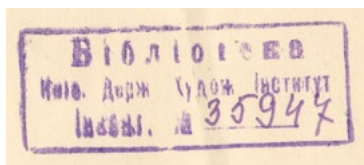
ститут пролетарської мистецької культури та перепрофільовано спеціалізацію факультетів.

23 квітня 1932 року Центральний Комітет ВКП (б) прийняв постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій», якою було ліквідовано всі творчі угруповання, а єдиним творчим методом проголошено соціалістичний реалізм. Як наслідок у 1934–1935 рр. відбулася чергова реорганізація. На підставі рішень партійних органів закриваються такі відомі мистецькі школи як Одеський та Харківський художні інститути. Київський інститут тепер практично стає в Україні єдиним вищим мистецьким закладом й отримує нову назву – Український художній інститут (вона зберігалася до 1939 року) [12]. Бібліотека інституту замовляє нову штемпельну печатку «Бібліотека Україн. Художн. Інституту. Інвент. №» (іл. 7). Зокрема, нею позначено 85 дореволюційних енциклопедичних словників Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона, які на сьогодні є цінним надбанням [13].

У 1935–1969 рр. бібліотекою завідувала А. Трюта. Саме завдяки їй на професійному рівні було закладено фундамент майбутньої бібліотеки з унікальним фондом видань з образотворчого мистецтва, започатковано інвентаризацію книжкового фонду (перший запис в інвентарній книзі датується 1 січня 1935 року).

Під час Другої світової війни Київський і Харківський художні інститути були об'єднані й отримали статус Українського відділення Московського художнього інституту. У складі останнього Українське відділення впродовж 1941–1943 рр. перебувало в евакуації у м. Самарканд (Узбекистан). А 1943 року, разом із Всеросійською академією мистецтв, переїхало із Самарканда до підмосковного Загорська, звідки, у квітні 1944, повернулося до України [14].

Для з'ясування назви нашого навчального закладу в повоєнні роки, авторові дослідження вдалося віднайти в архіві НАОМА накази, датовані кінцем 1943 й наступними роками, часто писані від руки або надруковані за відсутності паперу на зворотному боці німецьких бланків голубого кольору з назвою дво-

Іл. 8. Штемпельні печатки бібліотеки Київського державного художнього інституту

ма мовами «Зобов'язання». Цікаво, що М. А. Шаронов, перебуваючи на посаді ректора, підписував накази під грифом «Київський художній інститут» і лише епізодично в 1944 році, та далі з 1945-го вже значиться: «Київський державний художній інститут».

Фонд бібліотеки в роки війни залишився на місці і був збережений завдяки зусиллям викладача інституту, архітектора П. Костирика. Після звільнення Києва від фашистських загарбників бібліотека відновила свою роботу. На початок 1945 року у її фондах вже нараховувалося 25000 примірників книг. Понад 30 років віддали бібліотечній справі В. Тучапська, В. Форостовець, М. Нікітенко. Упродовж 1970–1976 рр. бібліотекою завідувала О. Сокальська. В цей час від основного фонду був відокремлений фонд художньої літератури. Також у 1970-ті роки почав формуватися довідково-бібліографічний апарат бібліотеки.

Багато структурних змін відбулося в бібліотеці за останні 30 років, відтоді, як її очолила О. Соколова. Було створено абонемент наукової та навчальної літератури, а також нові відділи: комплектування й наукової обробки літератури, інформаційно-бібліографічний, науково-технічної інформації, відділ обслуговування та книгозберігання; розширилася мережа кафедральних бібліотек. Наприкінці 1980-х років завершилось упорядкування довідково-бібліографічного апарату бібліотеки та індексування книжкового фонду й каталогів згідно з Бібліотечно-бібліографічною класифікацією.

У 1982 році, за наказом Міністерства культури УРСР, бібліотека КДХІ стає Республіканським методичним центром для бібліотек училищ художніх, театральних, хореографічного, циркового та декоративно-ужиткового мистецтва. У зв'язку з цим змінився її статус: з IV категорії бібліотеку переведено на III. Водночас зростає обсяг бібліотечних робіт: створюється картотека науково-методичних праць викладачів інституту; співробітники бібліотеки працюють в архівах та наукових бібліотеках Києва, збираючи документи та матеріали з історії інституту. Розпочато також роботу з ретроспективного розкриття книжкового фонду шляхом щомісячних тематичних переглядів літератури на допомогу викладачам-науковцям

Іл. 9. Канцелярська печатка Київського державного художнього інституту

Іл. 10. Штемпельна печатка бібліотеки Української академії мистецтва

та оприлюднення списків нових надходжень.

З 1939 по 1992 роки бібліотека Київського державного художнього інституту користувалася чотирма різними шрифтовими штемпелями. Вони відрізнялися переважно скороченим та повним написанням слів, зазначенням інвентарного номера книги, або без нього (іл. 8, а, б, в, г).

Окрім традиційних штемпельних печаток, бібліотечні працівники з кінця 1973 й до початку 1974 року користувалися звичайною канцелярською круглою печаткою із зазначенням приналежності вишу до Міністерства культури України. Це було викликано труднощами з виготовленням навіть звичайної печатки за радянської доби (іл. 9).

Здобуття Україною незалежності зумовило активний процес відродження національних культурних традицій та перебудови вищої освіти. У грудні 1992 року з нагоди 75-річчя навчального закладу йому було повернуто первісну назву – Українська академія мистецтва [15]. З цього приводу було виконано нову штемпельну печатку (іл. 10).

А вже 1998 року, відповідно до ухвали Кабінету Міністрів України, її перейменовано в Академію образотворчого мистецтва і архітектури [16] (іл. 11, а), а з вересня 2000 року – Національну академію образотворчого мистецтва і архітектури [17] (іл. 11, б). Кожне з перейменувань супроводжувалося зміною штемпельних печаток. Всі вони однотипні: слово «БІБЛІОТЕКА» набрано великими літерами, подальший текст, крім заголовної букви, маленькими.

У роки незалежності бібліотечне життя активізувалося. Зокрема, наприкінці 2014 року список надходжень до бібліотеки НАОМА, згідно з інвентарною книгою, складає 223600 одиниць, проте їхня остаточна кількість (після всляких списань тощо) становить 167 тисяч примірників.

Фонд бібліотеки унікальний: тут є чимало рідкісних видань з архітектури, живопису, графіки та інших видів образотворчого мистецтва, 190 папок з фото таблиць колекції В. Щавинського (картини голландських та фламандських майстрів), архітектурні увражі 1860-х років видання, таблиці Брукмана, альбоми картинних галерей світу (Третьяковської, Дрезденської, Уфіцці, Пітті, музей Прадо та ін.). У фонді зберігається періодика XIX – початку XX ст. («Аполлон», «Золотое руно», «Старые годы» та ін.). Фонд рідкісних книг нараховує

а

б

Іл. 11. Штемпельні печатки бібліотек:
а – Академії образотворчого мистецтва і архітектури; б – Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

близько 7000 одиниць. Зібрання бібліотеки академії регулярно поповнюється, щоправда в останні роки лише щедрими пожертвуваннями як сучасних викладачів, так і колишніх випускників шанованого вишу.

1. *Вісник* Генерального Секретаріату Української народної Республіки. – К., 1917. – № 6. – 21 грудня.
2. *Минуле* України: відновлені сторінки. Наукове видання. – К.: Наукова думка, 1991. – ілюстрація на чорно-білій вкладці.
3. *Білецький П. О.* «Георгіївський статут» Г. І. Нарбути / Українське мистецтвознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 1. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 175–176.
4. *Георгій Нарбут.* Бібліографічний покажчик / Укладач С. І. Білокінь. – Вип. I. – Суми, 1988. – С. 29.
5. *Лукомский В. К., Модзалевский В. Л.* Малороссийский гербовник с рисунками Егора Нарбути. Репринтное издание. – К.: Либідь, 1993. – Табл. XLII–LXVIII.
6. *Яців Р. Роберт Лісовський (1893 – 1982): дух лінії.* – Львів: Априорі, 2015. – С. 27.
7. *Вірність* традиціям: З історії становлення художньої школи на Україні за роки Радянської влади. Київ. держ. худож. ін-т. Живопис, графіка, скульптура, архітектура. Альбом / Авт.-упоряд. П. І. Говдя. – К.: Мистецтво, 1982. – С. 5.
8. *Чебикін А.* Академія – флагман художньої освіти в Україні / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Довідково-інформаційне видання. – К., 2007. – С. 7.
9. *І. В. (рона).* Київський художній інститут // Глобус. – № 1. – 1926. – С. 15.
10. *«Живописная Россия».* – Т. XII. – Ч. 2. – СПб. М., 1895. 63.3)2) Ж. 64
11. *Мистецько-технічний ВИШ.* – Ч. 1. – К., 1928. 85. 10 р (2Ук) 32 М 95
12. *Криволапов М.* Українська академія мистецтва. Сторінки історії (До 90-річчя від дня заснування) / Мистецтвознавство України. Збірник наукових праць Інституту проблем сучасного мистецтва АМУ. – Вип. 6–7. – С. 519.
13. *Найповніше* російське універсальне енциклопедичне видання, здійснене акціонерно-видавничим товариством «Ф. Брокгауз – І. Єфрон (С. – Петербург, 1890–1907, 82 осн. І 4 додатк. томи).
14. *Чебикін А.* Академія – флагман художньої освіти в Україні / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Довідково-інформаційне видання. – К., 2012. – С. 3.
15. *Про повернення* Київському державному художньому інституту його колишньої назви – Українська академія мистецтва [Електронний ресурс] : Постанова Кабміну України від 17.12.92 № 704 // Законодавство України : [офіц. веб-портал Верховної Ради України]. – Електрон. текст. дані. – [К.], 1994–2014. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/704-92-п>. – Назва з екрана.
16. *Про перейменування* Української академії мистецтва в Академію образотворчого мистецтва і архітектури [Електронний ресурс] : Постанова Кабміну України від 17.03.98 № 316 // Мега-Нау : сайт проф. юрид. системи / ПрАТ «Інформтехнологія». – Електрон. текст. дані. – [К.], 1996–2012. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1059.256.0>. – Назва з екрана.
17. *Прибега Л.* Віхи історії та сьогодення Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Довідково-інформаційне видання. – К., 2012. – С. 7.

**Книжный штампель как источник
изучения реорганизаций
Украинской академии искусства (НАОМА)**

Петр Нестеренко

Аннотация. В статье идет речь о трансформации названий учебного заведения; изменениях, которые проводились в штампельных печатках библиотеки НАОМА, что дает возможность проследить процесс пополнения библиотечных фондов высшего учебного заведения на разных этапах его существования на протяжении столетия.

Ключевые слова: штампельная печатка, академия, институт, библиотека, книжный фонд, архив, перестройка высшего образования.

**Book stamp as a source for studying number of reorganizations of
National Academy of Fine Arts and Architecture (NAFAA)**

Petro Nesterenko

Annotation. Leafing through the publication of various years in the book rich treasury of the National Academy of Arts and Architecture, pay attention to the variety of stamps that certify transformation name of the institution. They are a kind of milestones on the way to numerous reorganizations and reconstructions from the time of the Ukrainian Academy of Arts to modern NAFAA (The National Academy of Fine Arts and Architecture).

The oldest library stamp of Ukrainian Academy of Art times has an artistic designation. It has round form and is based on a combination of octagon profile image of the goddess who symbolizes the art. Vine frames the composition of grapes, and completes the inscription (in a circle and in capital letters) «UKRAINIAN ACADEMY OF ART.» The study found that the oldest stamp of the National Academy of Fine Arts is the author G. Narbut.

After renaming Academy to Kyiv Art Institute there were a lot of changes in its name, as reflected in the stamp seals, which were used in the library of Institute.

After the reorganization of 1934-1935 years, based on the decisions of the party officials, the well-known art school as Odessa and Kharkov Art Institute were closed. Kyiv Institute becomes practically the only institution in Ukraine of such kind and gets a new name - the Ukrainian Institute of Art (which was kept until 1939).

After World War II it was used the stamp of «Library of Kyiv State Art Institute.» Gaining independence of Ukraine led to an active process of revival of national cultural traditions and restructuring of higher education. In December 1992, on the occasion of the 75th anniversary of the institution the original name (Ukrainian Academy of Arts) was returned. In 1998,

according to the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine, it was renamed to the Academy of Fine Arts and Architecture, from September 2000 - National Academy of Fine Arts and Architecture. Each of renaming was accompanied by a change of stamp seals.

Keywords: stamp seal, academy, institute, architectural library, book fund, books, archive, transformation of higher education.